

ПРОТОДИЗАЙНЕРСЬКІ ПІДХОДИ У ФУНКЦІОНАЛЬНІЙ СХЕМІ ПЛАНУВАННЯ СІЛЬСЬКОЇ САДИБИ ВОЛИНСЬКИХ ПОЛІЩУКІВ (КІНЦЯ ХІХ-ХХ СТ.)

Романюк О.В., асистент кафедри дизайну

Луцький державний технічний університет

Анотація. Статтю присвячено виявленню та обґрунтуванню протодизайнерської діяльності волинських поліщуків під час формування сільського об'єкта її функціональної організації та планування.

Ключові слова: волинські поліщуки, садиба, функціональна схема планування, протодизайн.

Анотация. Романюк О.В. Протодизайнерские подходы в функциональной схеме планирования сельской усадьбы волынских полещуков. Статья посвящена выявлению и объяснению протодизайнерской деятельности волынских полещуков во время формирования усадьбы, функциональной организации и планирования.

Ключевые слова: волынские полещуки, усадьба, функциональная схема планирования, протодизайн.

Annotation. Romanyuk O.V. Protodesign's approaches in the functional diagram of planning of rural farmstead of volynskych poleschukov. The article is devoted an exposure and explanation of protodesign's activity of volynskych poleschukov during forming of farmstead, functional organization and planning

Key words: volynsky poleschuk's, farmstead, functional diagram of planning, protodesign.

Постановка проблеми. У даний час, виявлення регіональних засад дизайну, є актуальним джерелом дослідження. Саме особливості регіонального дизайну естетично та національно збагачують сучасні твори дизайну та інших напрямків мистецтва. На думку автора, саме народ, котрий мешкає у певному регіоні, створюючи власне предметно-просторове середовище проживання, є творцем витоків регіонального дизайну. Вивчення витоків дизайну, які формували народне житлобудівництво, є актуальним та важливим на даному етапі пошуку модерних форм життя у цивілізаційному світі загалом і в українському середовищі зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Роботу виконано згідно із планом НДР Харківської державної академії дизайну і мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історичної спадщини Волинського Полісся в більшості своїй базується на роботах вітчизняних спеціалістів – А.Г.Данилюка, М.Середюка, В.П.Самойловича, В.Т.Скуративського та ін. Більша частина до сьогочасних дослідницьких робіт була спрямована на вивчення етнографічної та архітектурної спадщини селянського побуту різних регіонів України, включаючи і Західне Полісся (А.К.Байбурін, Ф.Вовк, О.Г.Воропай, В.І.Наулко, Г.С.Лозко, В.П.Самойлович, Ю.Ф.Хохол, П.Г.Юрченко та ін.). Вивчення сільської садиби волинських поліщуків, у контексті протодизайнерського бачення даного об'єкту дослідження, в літературних джерелах не виявлено.

Мета роботи. Метою даного дослідження є визначення шляхів і методів формування традиційної селянської садиби Волинського Полісся та виявлення протодизайнерської діяльності народних майстрів у формуванні предметно-просторового середовища обійстя та житла, його своєрідність і тенденції розвитку, обумовлені відповідним часом – кін. XIX і XX ст.

Виклад основного матеріалу. Селянська садиба на Волинському Поліссі відображала єдиний житлово-виробничий комплекс, до складу якого належала земельна ділянка з будинком, господарськими спорудами, підвір'ям, садом та городом, огорожею й іншими компонентами. Планувальна організація садиби визначалась наступними умовами: “типом житлового будинку, об'ємом підсобного господарства, складом господарських будівель, площею і розмірами ділянки, функціональним взаємозв'язком між окремими елементами ділянки, загальним композиційним задумом садиби, станом озеленення, благоустрою і малими архітектурними формами [1, с. 106]”. Кожен елемент садиби формувався під впливом ряду факторів, найбільш впливовими з яких були соціально-економічні й природно-географічні.

Об'ємно-просторова організація селянської садиби базувалася на взаємозв'язку окремих зон ділянки – парадної, господарського двору, саду, городу і огорожі. Кожна зона садиби характеризувалася певним місцем на ділянці, функціональним призначенням та числом об'єктів, що належали до її складу. Проаналізуємо окремо кожен з цих зон.

Парадна зона розташовувалась на межі ділянки і житлового будинку. До її складу належав дім, палісадник і квітник. Ця зона відкривала вхід до хати і загальносімейну зону житла, відповідно її намагались зробити привабливою та художньо виразною.

Зазвичай, орієнтація головного фасаду хати була спрямована на південь, це забезпечувало найкращі умови інсоляції і сонячної радіації для житлових приміщень. “У сучасних житлових будинках, – стверджують З.Гудченко і Ю.Хохол, – притримуються того ж принципу орієнтації [2, с. 71]”. Тож йдеться про прогресивність методики, якою користувалися народні майстри. Така орієнтація обумовила побутування на західному Поліссі двох типів розміщення житла – боковим або головним фасадом до дороги.

Традиційним для обійстя Волинського Полісся було наближене розміщення житла щодо вуличної межі.

Перед хатою розбивали палісадник з квітами і кущами, інколи деревами. Формоутворення палісадника і квітника у садибах волинських поліщуків ніколи не підпорядковувалося певному плану або системі організації, а відображало природну живописну естетичність. За твердженнями Хан-Магомедова, “не штучно створена естетичність (як в Японії) і не підкреслена рукотворність форм (стрижка дерев у французьких парках), а принципове небажання упорядковувати природу [6, с. 24]” характеризувало сільських “естетів”.

Облаштовуючи палісадник з квітником використовували квіти та кущі, які мали декоративне, символічне, приворотне, обрядове, лікувальне й харчове значення. Наприклад, калина завжди символізувала красу і незайманість.

Таке ставлення до природи відображає естетичну особливість світосприйняття народу. А різнопланове та багатофункціональне використання природних матеріалів, вміння бачити в них не лише предмет зорового задоволення, але й інші характерні для рослин властивості яскраво вирізняють українців, зокрема волинських поліщуків, від сусідніх народів Західної Європи. Зокрема, для чехів і англійців у формуванні невеликого садка перед будинком також застосовується пейзажний “живописний” стиль, але їх посадковий матеріал (кущі, квіти) носить лише декоративний характер, у свою чергу палісадники французів і німців відображають їх власне трактування естетики природних форм, використовуючи регулярний стиль планування.

Наступною функціональною зоною садиби волинських поліщуків був *господарський двір*. Зазвичай, він ділився на дві частини – побутову і робочу зону. Кожна зона двору мала в садибі визначене місце та певну кількість будівель. До побутової зони належала літня клуня, криниця і будівлі для збереження продуктів рільництва (погріб, клуня, комора та ін.). Робочий двір складала будівлі для худоби та птиці (хлів, курник), будівлі для кормів та реманенту (шопа, колешня, оборіг та ін.). Кількість приміщень господарського двору визначалась соціально-економічними можливостями господаря, виробничою діяльністю та особливостями господарювання. Будівлі побутового та робочого дворів могли розташовуватись у спільному блоці, паруватись між собою у невеликі групи споруд, або стояти окремо один від одного. Все залежало від функціонального призначення будівель і типу планування садиби.

Як правило, відразу за хатою був господарський двір, оточений побутовими будівлями і садом. Планувальна організація та розташування двору забезпечувало постійний нагляд за тваринами, захист від природних стихій (заметів, вітру), додатковий простір для робочої діяльності.

Приміщення побутової зони намагалися розмістити поблизу житла – з бокового фасаду або за житловим будинком. “Таке наближення, – на думку дослідників, – скорочує цілий ряд господарських зв’язків, допомагає добре

організувати господарський двір, а в випадку блокування з будинком дає і певний економічний ефект [1, с. 111]”.

Вказуючи на виважене, з точки зору функціонального призначення, розміщення по території садиби господарських будівель варто зазначити і хороше проектно-конструкторське мислення поліщуків щодо організації будівель загалом. Візьмемо до прикладу хоча б клуню. Клуня мала однотипний план: посередині – тік, а з боків засторонки для збереження необмолочених снопів, околотів, сіна. Конструкція шестикутної поліської клуні, на думку дослідників, вирізнялась математично і художньо досконалими архітектурними формами [3, 5]. Конструкція стін могла бути виконана у зруб або виплетена горизонтально ліщиною. В’їзні ворота у будівлі були високі двостулкові «на бігунах».

Таким чином, аналіз об’ємно-просторової організації клуні дає підставу говорити про різнобічність художньо-проектного бачення народних майстрів. Зокрема, внутрішня планувальна організація клуні забезпечує високопродуктивний робочий процес; конструкція виплетених стін сприяє вільній циркуляції повітря, завдяки чому пришвидшується сушка необмолоченого збіжжя; додатковий підйом стріхи над ворітьми забезпечує зручний проїзд воза зі снопами. І взагалі поява клуні в комплексі садиби, – як було відзначено в праці “Живописна Росія” 1897 року, – вказувала на бережливість і дотепність народних майстрів. Ось цитата: “Тік також не знайти в малоросійській садибі з тієї простої причини, що хохол зрозумів, як не вигідно зберігати хліб у скиртах і ділитися ним з мишами, коли він може обмолотити його і сховати в криту клуню [4, с. 185]”.

Будівлі робочого двору відсували в глиб ділянки. Ця зона двору була безпосередньо пов’язана з приміщеннями для худоби та реманенту. Зазвичай будівлі робочої зони, особливо будівлі для худоби та птиці розташовували якнайдалше від житла. У той же час, при плануванні об’ємно-просторової композиції цієї зони, намагались забезпечити достатню оглядовість приміщень для худоби.

Формування будівель робочого двору також вирізнялося цікавими протодизайнерськими рішеннями. Візьмемо до прикладу хоча б «оборіг» - навіс для збереження сіна. Це поширена “спорудою” робочої зони на Волинському Поліссі. Подібна споруда побутувала також на Закарпатті. Об’ємно-просторова структура “оборогу” і його конструкція є абсолютно дизайнерським рішенням. У зв’язку з недостатністю приміщень для збереження сіна чи соломи народні майстри створили пристрій, який забезпечує збереження сіна, отже, відповідає функціональному принципу дизайну. Крім цього, відповідає конструктивному та економічному принципу дизайну, що виявляється в його простій, раціональній конструкції, представленій у вигляді помосту, встановленого на чотири кілки, від котрого догори йдуть чотири стовпи, по яких в залежності від кількості сіна рухається чотирисхилий дах.

Наступною складовою садиби волинських поліщуків, як і загалом українського житловлаштування, був *сад*. До цієї функціональної зони належали фруктовий сад і пасіка. Сад розташовували поруч з будинком на всю ширину ділянки. Його намагались облаштувати з південного боку будинку. Таке розташування сприяло кращому росту дерев, естетичному вигляду з вікон хати та захисту від шуму з вулиці та сусідів. Планувальна організація насаджень у саду не мала визначеної структури розташування. Як вже зазначалося, такою була етнічна особливість світосприйняття волинських поліщуків.

Сад у садибі виконував дві основні функції: практично-вжиткову (з плодів виготовляли різноманітні страви – узвари, киселі, наливки, чай) і функцію оберегу. Характерною ознакою багатьох прихатніх садків на Волинському Поліссі була пасіка.

Невід'ємною складовою селянського обійстя був *город*. Його розташовували вглибині ділянки, за садом і господарським двором. На прибудинковому городі вирощували овочеві культури. Їх місце розташування визначалось господинею.

Огорожа – ще одна складова селянського обійстя. На відміну від садиб Чехії і Німеччини, де обмежувачами ділянки слугували невеличкі дерев'яні чи живі огорожі, або Швейцарії, де огорожі взагалі не встановлюють, кожне селянське обійстя на Волинському Поліссі було огорожене. Система огорожі всі будівлі двору групувала в єдиний ансамбль. Це досягалось завдяки зоровому ефекту від основних мас будівель житлового і робочого блоку та вдалої системи огорож. Природно вписані в оточуючий ландшафт, вони доповнювали архітектуру житлового комплексу, надавали додаткової художньої виразності, гармонійної злагодженості не лише окремій садибі, але й загалом сільському поселенню. До системи огорож садиби належали – огорожа, ворота, хвіртка.

У сільській садибі огорожа відігравала ряд важливих функцій: а) відображала принципи взаємодії людини з природою і Всесвітом, окреслюючи нею ділянку як власний мікросвіт, на якому панували власні закони, лад і смаки; б) відгороджувала територію ділянку від інших садиб і членувала окремі функціональні зони обійстя; в) була перешкодою для худоби і лісових звірів; в) затримувала снігові замети, пилюку з вулиці і поля; г) була своєрідним оберегом, “магічним колом”, який захищав від злих сил, дозволяв спокійно працювати й відпочивати.

Висновки. Загальний простір садиби складався з окремих функціональних зон, предметно-просторова організація яких формувалась у відповідності із господарсько-виробничою специфікою трибу сільського життя. Розподіл та розміщення основних зон обійстя, її формування і склад вказували на основі протодизайнерського проектування, відображеного в функціонально злагодженій схемі організації садиби. Конструктивно просте та функціонально обумовлене рішення деяких складових двору, вільне живописне планування

зелених зон обійстя свідчили про вигоди проектно-художньої культури і слугували прикладом обґрунтування засад творення українського національного стилю предметно-просторового середовища на основі природної тектоніки та художніх ознак форми. Разом з тим, сформована поліщуками цілісна система житлово-виробничого комплексу відзеркалювала принцип ансамблевості, де кожен об'єкт займав в композиції обійстя чітко визначене місце завдяки чому формувався образ обжитого і упорядкованого світопростору, та принцип екологічного формоутворення побудованих на законі “не зашкодь”.

Подальший напрямок дослідження. Подальша діяльність у дослідженні садиби волинських поліщуків буде спрямована на виявлення художньо-проектних здобутків у формуванні житлового будинку.

Література:

1. Архитектура сел Украины / Укрниипграждансельской. – К.: Будівельник, 1987. – 176 с.
2. Гудченко З. С., Хохол Ю. Ф. Эстетическая выразительность застройки села. – К.: Будівельник, 1988. – 120 с.
3. Данилюк А. Г. Господарські будівлі на Поліссі кінця XIX – початку XX століття / Записки наукового тов-ва ім. Т. Шевченка. Том. ССХХІІІ. Праці секції етнографія та фольклористика. – С. 105-114.
4. Живописная Россия. Малороссия, Подолье и Волынь / под. ред. П. П. Семенова, том 5, часть 1. – М.: Изд. М. О. Вольф, 1897. – 340 с.
5. Полісся: етнікос, традиції, культура. – Луцьк: Вежа, 1997. – 264 с.
6. Хан-Магомедов С. О. К постановке вопроса о специфике художественной формы в дизайне // Тр. ВНИИТЭ. Серия “Техническая эстетика”. Проблемы художественной выразительности современной предметной среды. Вып. 47. – М. - С. 14-26.

Надійшла до редакції 30.03.2010